

OPTIMISMO NA TRADUCCIÓN DUN CRIME¹

Jana Vavrinova
Universidade de Vigo

A traducción do checo ó galego podería semellar algo moi difícil, e máis complicado aínda de falarmos dunha traducción inversa da obra dun grande escritor coma Karel Čapek. Pero na realidade non ten por qué ser así. Vexamos entón cáles son as razóns que me levan a esta afirmación.

Karel Čapek é sen dúbida un dos mellores autores que escribiu en checo. Este feito podería significar certa complicación para o traductor, xa que a lingua, o estilo e o rexistro que emprega (ós que me hei de referir con máis profundidade máis adiante) son extraordinarios. Pero por outra banda ten unha vantaxe moi grande: todos nós, os checos, comezamos a atoparnos coa súa obra xa dende pequerrechos, lendo os seus contos infantís; despois pasamos a le-las aventuras para nenos máis crecidos e así ata nos facer adultos; hai para tódalas idades. Čapek ten unha grande influencia en todos nós, todos nos afacemos pouco e pouco á súa maneira de escribir e de ve-las cousas do noso contorno. En tódolos fogares se poden atopar múltiples exemplares dos seus libros e non son precisamente deses que serven para acumular po nas bibliotecas persoais. E non somos só os checos os que tiramos proveito da súa obra. Aínda que a un galego lle podería parecer algo increíble, Čapek tivo a súa pequena influencia tamén aquí en Galicia ó igual que en todo o mundo. Todos empregámo-la palabra *robot*, pero moi pouca xente sabe cál é a súa orixe. O pai desta palabra é Čapek, quen a empregou na súa obra *R.U.R. (Rossum's Universal Robots)* na cal se pregunta qué é o que ocorrería se se inventase un home artificial, ó que lle chama *robot* (baséase na palabra checa *robota* que designa o traballo duro que tiveron que soporta-los servos nos tempos da servidume feudal).

Polo tanto, coñecendo deste xeito a obra do autor, o traductor ten bastante facilitada a tarefa da interpretación do texto na lingua orixe. Pero, de falarmos da traducción inversa, o problema atópase noutro aspecto da traducción.

1. Karel Čapek, *Crime nunha casa labrega*. Trad. de Jana Bivir. www.bivir.com, 2000.

Estoume a referir á expresión na lingua de chegada, que neste caso foi o galego. O checo e o galego poderían semellar dúas linguas absolutamente diferentes, que non teñen nada en común, xa que estamos a comparar unha lingua eslava cunha lingua románica. Outra vez quero sinalar un aspecto lingüístico que facilita o intercambio comunicativo entre ámbalas dúas linguas. Estou a falar da sintaxe. As regras de colocación, orde e estruturación das palabras para formar unidades superiores son moi semellantes por non dicir iguais. No tocante á sintaxe, o checo e o galego son dúas linguas bastante flexibles, non coma o alemán, por exemplo, ou, en menor medida, o inglés. Un dos poucos problemas podería se-la colocación dos adxectivos, xa que en checo os adxectivos se antepoñen ó nome (a non se tratar da linguaxe poética ou moi poucos casos excepcionais) e en galego a colocación é xeralmente posterior e, nalgúns casos, anterior. Mais, de houber calquera dúbida, este é un problema moi doado de solucionar, dado que neste caso non se trata dunha imposibilidade de comunicación. O traductor pode simplemente acudir a un galegofalante quen non terá dúbida ningunha á hora de lle axudar a resolve-lo problema. O mesmo ocorre coa colocación dos pronomes persoais. Esta foi unha das dificultades que tiven que afrontar na miña tradución do conto *Un crime nunha casa labrega* de Karel Čapek, mais para un corrector lingüístico non lle causa problema ningún, xa que o contido da oración non cambia segundo a colocación do pronome. É un erro doado de atopar e corrixir.

Outro aspecto que pode causar certos problemas é o dos tempos verbais. Este punto é tan complexo que moi dificilmente hei de poder abordalo na súa totalidade. Vou tratar de facer alusión ós que eu considero máis frecuentes ou máis rechamantes. Primeiro gustaríame retroceder un pouco cara ó pasado da gramática checa, máis concretamente cara ós finais do século XIV e principios do século XV. Nestas datas aconteceu algo moi importante respecto á evolución da nosa lingua, xa que Jan Hus, o profesor da Universidade de Carlos, propuxo e conseguiu levar a cabo, entre outras cousas, a eliminación dos tempos compostos e dalgúns tipos de pretérito. A eliminación dos tempos compostos podería levarnos a buscar similitude co galego, pero nada máis lonxe, xa que o sistema verbal checo é moi distinto do galego. A maior diferenza, que á vez é a que máis problemas causa á hora de traducir, é a que ten que ver co aspecto verbal, porque en checo as terminacións temporais non varían o aspecto do verbo como ocorre en galego. En checo hai dous grupos de verbos: imperfectivos e perfectivos, ou dito doutro xeito, verbos que sempre, en tódolos tempos verbais, sinalan unha acción inacabada e verbos que sinalan unha acción acabada (estes últimos presentan unha dificultade engadida, xa que polo seu aspecto perfectivo nunca poden indica-lo presente, pero si o futuro e o pretérito). Algúns verbos, non todos, teñen a súa parella oposta de verbo co que comparte a mesma raíz, pero ó que se lle engade un afixo que ten a función de cambiarlle o aspecto. Trátase entón de dous verbos que poden expresa-la mesma acción pero con perfectividade

distinta conservada en tódolos tempos verbais. A este grupo pertence por exemplo o verbo *facer* que ben se pode traducir por *dělat* ben por *udělat*. O infinitivo galego non nos indica o aspecto, namentres que en checo xa sabemos que o primeiro verbo é imperfectivo e o segundo é perfectivo, malia apareceren en infinitivo. Nestes casos de “verbos emparellados” non xorde problema ningún á hora de face-la traducción, pero, como xa sinalei máis arriba, hai verbos que non gozan desta posibilidade de oposición e a acción exprésase soamente mediante un verbo imperfectivo. Este, por exemplo, é o caso dun verbo tan corrente coma é o verbo *ter* (*mít*) que en checo existe soamente co aspecto imperfectivo e non se opón a ningún outro co aspecto perfectivo. Agora si xorden problemas, xa que unha frase nun principio tan pouco complicada coma “*měl jsem chut' to udělat*” pódese traducir ben por “*tiña ganas de facelo*”, ben por “*tiven ganas de facelo*”. Nestes casos é preciso dominar moi ben a gramática galega ou fixarse noutros elementos do contexto que poderían indica-lo aspecto coma son os adverbios ou a coherencia. Pero creo que neste caso tampouco estamos a tratar unha imposibilidade comunicativa, xa que un galego pode recoñecer un erro deste tipo sen dificultades e corrixilo. Outro caso do mesmo grao de dificultade traductolóxica é o verbo *být* que é o equivalente checo tanto do verbo *ser*, coma de *estar* e de *haber*. Se un traductor chegase a empregar mal un destes verbos, o corrector decataríase de contado do erro e podería corrixilo.

O checo tamén expresa a correlación temporal dunha maneira distinta á do galego, pero as regras para a súa traducción apréndenas os alumnos ó estudia-lo idioma e xeralmente non causan graves problemas.

A inexistencia dos artigos determinados e indeterminados en checo é outra das diverxencias gramaticais que presentan as dúas linguas. Os problemas que poden xurdir por mor desta lagoa lingüística son ás veces máis difíciles de resolver. Eu en concreto tiven que tratar con este problema xa no título do conto. O título checo *Zločin v chalupě* é un sintagma nominal composto por núcleo (*zločin*, un substantivo sen determinante) e sintagma preposicional formado por preposición (*v*) máis núcleo (*chalupě*, outro substantivo sen determinante). Polo tanto, se non conto mal, o traductor ten unha totalidade de nove formas para face-la traducción no tocante ós artigos:

1. Un crime nunha casa labrega
2. Crime nunha casa labrega
3. O crime nunha casa labrega
4. Un crime na casa labrega
5. Crime na casa labrega
6. O crime na casa labrega
7. Un crime en casa labrega
8. Crime en casa labrega
9. O crime en casa labrega.

¿Entón como podemos saber cal é a forma correcta? Na miña tradución van atopar-la primeira versión. ¿Pero é realmente a mellor para o conto? Vexámolo un pouquiño máis detidamente. Os exemplos segundo, quinto e oitavo podémoslos desbotar, dado que a aparición da palabra *crime* sen artigo fai que soen un tanto poéticos e polo tanto opóñense por completo á linguaxe empregada por Čapek neste conto. O terceiro exemplo tampouco serve polo feito de que o artigo determinado ten unha función deíctica que sinala un suceso puntual do que temos coñecemento. Esta presuposición do coñecemento neste caso non existe. Ademais, o artigo determinado de *crime* non concorda co artigo indeterminado de *casa labrega*. No caso dos exemplos catro, cinco e seis podemos dicir que o uso do artigo determinado con *casa labrega* non é correcto, xa que non se trata dunha casa labrega específica, coñecida polo lector. E por último, os exemplos sete, oito e nove son gramaticalmente incorrectos, porque en galego a palabra *casa* non pode ir sen artigo.

Ben, polo de agora podería semellar que a tradución inversa do checo ó galego é unha marabilla, que todo ten solución lóxica, rápida e pouco problemática. Pero esta facilidade só se pode aplicar ás cuestións gramaticais. Ó métermonos nas cuestións da linguaxe, rexistro e estilo o traductor bota a suar. Comezamos a atopar dificultades que teñen que ver coa cultura dun país, coa época na que viviu o autor, co pensamento que quixo transmitirnos a través da súa obra, etc. ¿Como resolver todas estas cuestións de xeito máis apropiado para que o texto na lingua de chegada cumpra os mesmos propósitos que o texto na lingua orixe?

Un crime nunha casa labrega pertence ó libro *Os contos dun peto* que é un conxunto de interesantes contos sobre ladróns, axentes da lei, litixios e casos semellantes que teñen que ver co crime. ¿Poderíamos dicir entón que estamos ante un libro de contos policíacos? No conto que traducín xógase a cartas descubertas; dende o principio coñecemos-lo culpable, quen confesa tranquilamente que matara o seu sogro. De tratarmos cun conto policíaco “verdadeiro”, habería pistas falsas, o culpable trataría de pasar desapercibido e a súa culpabilidade demostraríase ó final. Acontece que nos contos policíacos, normalmente, trátase de busca-lo culpable dun crime, namentres que nos contos de Čapek existe tamén a intención de comprende-la outra persoa. Non se trata soamente de resolver un caso, senon tamén de busca-la solución das inquietantes cuestións da verdade e xustiza. No noso conto o litixio é ben claro no tocante á disposición legal. Trátase dun asasinato aleivoso e o autor do crime ten que ser condenado. Pero se lémo-lo conto con atención, decatámonos que o acusado Vondráček ten outro punto de mira á hora de contempla-la xustiza, que ten tamén a súa razón e mesmo conta co apoio de toda a vila. O autor pregúntase se podemos xulgar tal persoa, se somos capaces de comprende-lo complicado mundo interior doutra persoa. A vida humana non é unha vida para un mesmo, tódolos demais son e sempre han de ser parte da nosa propia vida. Esta é a mensaxe que Čapek trata de divulgar a través da

súa obra e que o traductor ten que tratar de lles retransmitir ós lectores na lingua de chegada. Segundo el “a literatura e maila educación deberían se-la *officina humanitatis* (taller da humanidade)”.

Para conseguilo seu obxectivo a linguaxe que emprega Čapek é tamén particular. Foi o pioneiro en utiliza-la lingua falada na literatura, mais a linguaxe nunca chegou a ser completamente coloquial pola magnífica mestura desta coa linguaxe literaria e culta. Cos intrigantes e agudos contos narrados nunha lingua próxima á falada trataba de atrae-lo máximo número de lectores. E este estilo tan vivo e colorido foi unha das maiores dificultades á hora de traduci-lo conto. En galego é moi difícil introduci-la lingua falada nun texto, non é coma en checo que conta cunha codificación da lingua falada, co seu léxico, pronunciación e gramática ben diferenciada da lingua escrita. Isto vese claramente na obra de Alfonso Daniel Rodríguez Castelao, na que empregou o castelán para sinala-lo rexistro culto de xente dun estatus máis alto, que se opuña ó rexistro coloquial da servidume que falaba en galego. Isto nunha tradución faise imposible. Entón, para diferenciar ámbolos dous estilos en galego, tiveron que acudir a expresións coma a forma contraída da preposición e conxunción *para* (*pra*) e a conxunción *pero* (*pro*), a forma *eiquí* ou a de *munxir* que empregan ás veces os falantes galegos. Deste xeito quedou polo menos gardado o rexistro do acusado que fala cun rexistro máis baixo có xuíz ou có narrador, malia que non puideron face-la diferenza tan clara coma no checo. Por exemplo, non atopei ningunha outra maneira para dicir *café*, que en checo ten dúas formas, unha formal *káva* e outra informal *kafe*, ou expresa-la fala máis elevada do narrador, que mesmo emprega cultismos coma *pladoyer* ou *votant*, que non son correntes na lingua checa e no orixinal veñen explicados a pé de páxina. Tampouco foi posible gardar certa familiaridade do acusado ó dirixirse ó seu sogro; en checo o xenro chama ó sogro *pai*, o cal na cultura galega non se entendería. Algo semellante ocorre cos insultos que emprega o autor, que moi dificilmente teñen unha tradución exacta; *cihlář* non se pode traducir por *ladrilleiro*, é preciso buscar unha adaptación co sentido máis próximo posible coma, por exemplo, *paspán*.

Outro pequeno problema que tiveron que afrontar foron os nomes das plantas e outros referentes á vida labrega –como pode se-lo alpendre, as diversas leiras e campos– xa que o vocabulario de Čapek é moi rico. A maior dificultade foi a tradución ó final do conto onde o xuíz fala co secretario e lle di: “...sementara-los dous campos con toxo; con toxo e silveira; e ata o día da túa morte terás á vista o campo infértil da xenreira...” Čapek no orixinal emprega *blín* (meimendo) e *hloží* (mata), dúas palabras que non son moi transparentes en galego, xa que, a primeira vista, non se sabe que son dúas plantas que non serven para nada e a frase polo tanto podería non ter moito sentido. Nembargantes co *toxo* e coa *silveira* queda ben claro o propósito do xuíz.

Por último quixera falar da riqueza de vocabulario que Čapek emprega para referirse ó verbo *dicir* despois das citas do estilo directo. En todo o conto

atopei aproximadamente 27 diferentes expresións deste tipo: *dixo, tatexou, rosmou, retrucou, explicou, opinou, teimaba, exclamou, interrompeu, resmungou, fixose oir, berrou, arrepiáxoselle, rebentou case a saloucar, laiábase, rumiu*, etc. Čapek fai uso destes verbos dun xeito particular que acentúa aínda máis a diferenza da fala coloquial do acusado. Se nos fixamos ben, o acusado manexa tan só a palabra *dicir* (*eu dicíalle, el dixo, acostumaba dicir*, etc.), namentres que o narrador utiliza tódolos verbos que xa mencionei. Isto podería ser unha das dificultades para o traductor, pero non no caso do galego que goza dunha gran variedade de sinónimos referentes a este campo semántico.

¿Que sacamos entón como conclusión? ¿Seguides aínda pensando que traducir do checo é tan difícil?